

■ **سیدمحمدمهدی رفیع پور** مقالی که در پی می آید، متن سخنرانی یکی از شاگردان زنده یاد آیت‌الله العظمی سیدموسی شبیری زنجانی است که پس از ایراد از سوی وی به مقاله تبدیل شد و به‌سعه علاقه‌مندان آن بزرگ تقدیم می‌شود. در این گفتاورد، ششمه‌ای از خصال علمی و عملی آن دانشور فقید مورد اشاره و بسط قرار گرفته است؛ امید آنکه علاقه‌مندان را مفید و مقبول آید.

■ ■ ■

درباره مرجع عالیقدر سیدنا‌الاستاد حضرت آیت‌الله العظمی سیدموسی شبیری زنجانی (رضوان‌الله‌تعالی‌علیه) از جهات گوناگون باید سخن گفت که در این یادداشت صرفاً به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱- حیات شخصی

این مرجع و عالم بزرگوار در سال ۱۳۰۶ هجری شمسی در قم متولد شدند و پس از چند دهه حضور جدی در عرصه تحصیل و سپس تدریس و تحقیق و تربیت فرزندان و شاگردان فاضل و محقق با سپری کردن ۹۹ سال از عمر مبارک خود در جوار بارگاه ملکوتی حضرت فاطمه معصومه (س)، در شهریور ۱۴۰۵ هجری شمسی از دنیا رفتند و پیکر پاکشان پس از تشییع باشکوه و اقامه نماز از سوی حضرت آیت‌الله سبحانی، در حرم کریمه اهل بیت (ع) و در جنب مرجع مقدس مرحوم آیت‌الله سیداحمد خوانساری مدفون شد.

۱-۱ **پدر**: پدر بزرگوار ایشان، مرحوم آیت‌الله معظم حاج سیداحمد شبیری زنجانی (۱۲۶۹-۱۳۵۲ش)، استاد اصلی ایشان از نظر اخلاقی و تربیتی بودند. آقای سیداحمد زنجانی از شاگردان برجسته مرحوم آیت‌الله العظمی حاج شیخ عبد‌الکریم حائری یزدی مؤسس حوزه علمیه قم بود. استاد از اخلاق و وارستگی پدر متأثر بودند. شاید بتوان گفت که ایشان به رغم بهره‌مندی علمی از اساتید بزرگی چون آیت‌الله العظمی بروجردی و آیت‌الله محقق داماد، از نظر رفتاری و روحیات، بیشترین استفاده را از پدر بزرگوارشان برده بودند. خاطرم است که وقتی فرمودند: پدرشان از خودشان (از جهت فقهی) بالاتر بودند. ایشان در چنین خانواده‌ای و در زیر سایه عنایت و تربیت پدر، رشد کرده و از کودکی وارد جر گه طلبگی و روحانیت شیعه شدند.

۲- **تحصیلات واساتید**: آیت‌الله شبیری زنجانی پس از تحصیل مقدمات و سطوح نزد بزرگانی چون آیات شیخ عبد‌الجواد سدهی، سیدرضا بهاء‌الدینی، حاج آقا مرتضی حائری از محضر اساتید بزرگی بهره بردند. از جمله آیات ثلاث: سیدصدرالدین صدر، سیدمحمد حجت کوه‌کمری و سیدمحمد تقی خوانساری -ایشان یکی از آخرین شاگردان آیات ثلاث در دوران ما بودند- و سپس مرجع‌اعلی شیعه آیت‌الله العظمی بروجردی که در سال ۱۳۲۴ به قم آمدند و آقای شبیری هم از جمله کسانی بودند که تا پایان عمر مبارک ایشان از محضرشان استفاده کردند، اما بیشترین سنوات تحصیلی‌شان، نزد استاد برجسته حوزه قم مرحوم آیت‌الله حاج سیدمحمد محقق داماد(۱۲۸۶-۱۳۴۷) طی شد، به‌ویژه در مباحث اصولی، بیشترین بهره را از ایشان بردند. مرحوم استاد از اصحاب خاص آقای داماد بودند و به این خصیصه شناخته می‌شدند.

۳- **اهم بحث‌ها و دوستان**: آیت‌الله شبیری زنجانی در کنار تحصیل و تدریس با شخصیت‌هایی فاضل چون آیات امام موسی صدر، شهید سیدمحمد بهشتی، سیدعبد‌الکریم موسوی اردبیلی، ناصر مکارم شیرازی، سیدمهدی روحانی، علی احمدی میانجی و احمد آذری قمی مباحثات گروهی، مفصل و مستمری داشتند. غالب علما در دوران طلبگی و جوانی مباحثه دارند، اما یکی از ویژگی‌های علمی استاد، استمرار این جلسات مباحثه بود. مباحثه گروهی استاد تا سالیان اخیر ادامه داشت و در آن استفتائاتی که به دفتر ایشان رسیده بود، مورد بحث قرار می‌گرفت. البته حضار این جلسات در دوره‌های مختلف تغییر کردند و در این اواخر بزرگانی چون آیات سیدمحسن خراسی، شیخ رضا استادی و سیدعلی محقق داماد در آن شرکت می‌کردند. همچنین مرحوم استاد دارای ارتباط گسترده‌ای با علمای بزرگ و دوستان فرهیخته‌ای مانند مرحوم آیت‌الله حاج‌آقا رضا صدر بودند و با آنها گفت‌وگوهای علمی زیاد داشتند.

۴- **مکتب فقهی، شیوه تدریس و ویژگی‌های فکری** مکتب فقهی آیت‌الله شبیری، آمیزه‌ای از مکتب فقهی مرحومان آیت‌الله العظمی بروجردی و آیت‌الله محقق داماد بود؛ همراه با ویژگی‌های خاص خود استاد از جمله نوآوری. از نظر دقت و نکته‌سنجی به سبک مرحوم محقق داماد (روش تحلیلی) و از نظر تنوع در اقوال، توجه به قدما و فقه اهل سنت (روش تاریخی)، به سبک استادشان آیت‌الله بروجردی تعلق داشتند که البته با مباحث رجالی بسیار مفصلی همراه بود. به گواهی آثار منتشرشده، مباحث رجال استاد شبیری زنجانی از مباحث رجال استادشان مرحوم آیت‌الله بروجردی مفصل‌تر و دقیق‌تر است. برخلاف دوران ما که بیشتر افراد به یادگیری خلاصه و سریع علم تمایل دارند و از درس روان و سباده استقبال می‌کنند، شیوه تدریس استاد کاملاً برعکس بود و به بیان جزئیات، مقدمات بعیده و قریبه، منبع‌شناسی و نسخه‌شناسی اهتمام داشتند. برای ایشان، شلوغی درس و تعداد شاگردان اهمیت نداشت. درس را با مقدمات کامل تقریر می‌کردند، تمامی منابع دیده شده را یک‌به‌یک مطرح می‌کردند و اگر مطلبی مثلاً پنج اشکال داشت، برخلاف کسانی که برای اختصار به بیان یکی دو اشکال اکتفا کنند، همه اشکالات

جستارهایی در سیره علمی و عملی زنده یاد آیت‌الله العظمی سیدموسی شبیری زنجانی

«ایستاد محقق و عالم بزرگوار، در این یادداشت صرفاً به برخی از جنبه‌های علمی و عملی ایشان اشاره می‌شود»

فروتن، متواضع و پذیرای همگان بود

«ایستاد محقق و عالم بزرگوار، در این یادداشت صرفاً به برخی از جنبه‌های علمی و عملی ایشان اشاره می‌شود»

۱- **۲/بواب فقهی تدریس شده**: ایشان در طول حدود ۵۰ سال تدریس خارج فقه، کتاب‌های ذیل را به تفصیل تدریس کردند: حج/اجاره/خمس/صوم/انکاح/بخشی از بیع.

۲- **دقت و باریک‌بینی**: ایشان از جوانی به دقت‌نظر معروف بودند؛ چنانکه در پیام تسلیت آیت‌الله مکارم شیرازی نیز به مباحثات جوانی ایشان با استاد و دقت‌نظر و باریک‌بینی‌های ایشان اشاره شده است. برخی از عالمان وسعت معلومات دارند، اما دقتشان پایین است و در کلمات آنها ناهماهنگی زیاد دیده می‌شود. گاهی حتی صدر و ذیل حکایاتی که نقل می‌کنند با هم نمی‌خواند، اما مرحوم استاد علاوه بر وسعت معلومات و حکایات دقیق هم بودند. این دقت و باریک‌بینی در تلقی، بیان و تحقیق هم مطلب - چه فقهی چه اصولی و چه تاریخی- جاری بود. مثلاً شاهد بودم که در برخورد با نقل خواب یکی از مراجع پس از فوتشان با دقت تمام جزئیات خواب را از تک تک افراد سؤال و جرح و تعدیل و مقایسه می‌کردند تا به اصل خواب برسند. انسانی که حتی برای شنیدن یک خواب اینقدر دقیق است، در نقل روایات، آیات قرآن و انتساب مطالب به دین، چقدر دقت و ورع به خرج می‌دهد؟

۳- **بازگشت به سنت/حدیث**: ویژگی برجسته فکری/علمی ایشان که سبب امتیاز از غالب معاصران است، بازگشت و اهمیت دادن به سنت و علوم حدیث بود. اگر جایگاه قرآن یا اجماع شهرت در دستگاه استنباط برخی از فقیهان وزن بیشتری دارد، در دستگاه استنباط ایشان سنت وزن اصلی را داشت. برخلاف پذیرش ساده‌انگارانه چیزهایی که طی قرن‌های مختلف به وجود آمده است، ایشان به خاطر دقت و توجه به منابع اولیه، روی این مسئله بسیار حساس بودند که هر مطلبی که به سنت نسبت داده می‌شود، باید اساسی در مصادر اولیه داشته باشد. استاد یکی از حدیث‌شناسان بزرگ جهان تشیع بودند. علت اهتمام ایشان برای مقابله نسخ مختلف کتب روایی و نیز اوقات زیادی که برای مطالعه و تحقیق در علم رجال صرف کردند، در این راستا قابل تفسیر است. آیت‌الله شبیری در

تاریخ

تاریخ ۸۸۵۳۳۰۶۰

جستارهایی در سیره علمی و عملی زنده یاد آیت‌الله العظمی سیدموسی شبیری زنجانی

«ایستاد محقق و عالم بزرگوار، در این یادداشت صرفاً به برخی از جنبه‌های علمی و عملی ایشان اشاره می‌شود»

فروتن، متواضع و پذیرای همگان بود

«ایستاد محقق و عالم بزرگوار، در این یادداشت صرفاً به برخی از جنبه‌های علمی و عملی ایشان اشاره می‌شود»

مرحوم بی‌شده، به صورت جدی وارد می‌شدند؛ مانند بحث انقلاب نسبت در تعارض ادله، اما در همین موارد نیز تقید و تمایلی به مطالعه و طرح مباحث اصولیان بزرگی مانند محقق اصفهانی و محقق عراقی چه رسد به اصولیان معاصری چون محقق روحانی و شهید صدر نداشتند. در موارد لازم، نظر شیخ و آخوند را طرح و بررسی و سپس از دیدگاه خود دفاع کرده و رد می‌شدند. گاهی به آرای محقق نائینی و محقق خونی هم توجه می‌شد، ولی به این امر ملزم نبودند. البته گاهی برخی از حصار که نظرات دیگر بزرگان اصول را مطالعه یا در ذهن داشتند، در درس یا محفل علمی ایشان طرح بحث می‌کردند و ایشان به صورت دقیق گوش می‌دادند و اشکال و بحث می‌کردند.

۶- **۲-باور به مبنای انسداد علم**: در علم اصول، این بحث مهم و سرنوشت ساز مطرح است که ما چه اندازه می‌توانیم به احکام واقعی شریعت اذین دست پیدا کنیم. اگر بتوانیم به علم یا حداقل به ادله معتبری که دلیل علمی به آنها اعتبار بخشیده مانند خبر واحد دست یابیم، در این صورت نوبت به‌سعه عمل کردن به فرائد علم اصول در دیدگاه مشهور اصولیان معاصر همین است، اما به باور استاد دلیل معتبری بر ادعای گذشته وجود ندارد و لذا به انسداد باب علم رسیده بودند. شرح این مبنای سرنوشت‌ساز و آثار آن، از عهده این یادداشت بیرون است. آقای شبیری شاید مؤسس خوبی نبودند، اما نقاد خیلی خوبی بودند و همه سبک استنباطی را به نقد می‌کردند؛ گاهی نقد مبنایی و گاهی نقد بنایی که شرح و مواردش مفصل است.

۵- **۲-علم اصول**: مرحوم آیت‌الله شبیری نسبت به علم اصول، دارای دیدگاهی حداقلی بودند. نه چون اخباریان، مخالف و منکر جایگاه والای علم اصول در استنباط احکام و اجتهاد بودند و نه همانند بسیاری از فقیهان معاصر، اعتقادی به صرف وقت برای فراگرفتن مبنای اصولی معاصران نداشتند. فراگرفتن رسائل شیخ انصاری و کفایه‌الاصول آخوند خراسانی و درر الاصول حاج شیخ عبدالکریم حائری را برای طلبه با استعداد کافی می‌دانستند. خودشان نیز ظاهراً تنها یک دوره خارج اصول تدریس و به همان بسنده کرده بودند. البته در مباحث فقهی، هر جا که لازم بود و بحث به تعیین مبنای اصولی

۵- **۵-تواضع**: از آموزه‌های مکتب تربیتی- اخلاقی اهل بیت (ع)، تواضع است. یکی از بارزترین ویژگی‌های مرحوم استاد نیز تواضع و فروتنی فراوان بود. تواضع ایشان واقعی بود و در آن نمی‌شد از تصنع سراغ گرفت. اینطور نبود که خودشان را بالاتر بدارند، ولی تلاش کنند که با دیگران فروتنی داشته باشند، بلکه واقعاً خودشان را کسی نمی‌دانستند! حقیقتاً به دیگران احترام می‌کردند و این برای‌شان طبیعی و عادی بود. سابق بر اینکه توان داشتند و روی زمین می‌نشستند، هر کس که وارد اتاق می‌شد، جلوی او بلند می‌شدند و فرقی نمی‌کرد که مسن باشد یا جوان، لباس عالم دینی بر تن داشته باشد یا خیر.

۵- **۵-در دسترس بودن**: یکی از دیگر ویژگی‌های ایشان که ناشی از صفت تواضع پیش گفته قلمداد می‌شود، در دسترس بودن آن بزرگوار است. هر کس که با ایشان کاری داشت، به راحتی می‌توانست وی را بیابد و با او گفت‌وگو کند. حاجب و دم و در ست نکرده بودند. به سؤالات مردم عادی و طلاب مبتدی از هر سطحی که بودند، با دقت گوش می‌دادند و تلاش می‌کردند تا راهنمایی کنند

۵- **۵-پرهیز از ادعا و مریدپروری**: از ویژگی‌های بارز ایشان، پرهیز از خودستایی ادعا و مریدپروری بود. وقتی انسان خودش را ندید، طبعاً ادعایی هم نمی‌کند. متأسفانه شاهدیم که برخی با چند خواب و تجربه معنوی توهم زده شده و ادعاهای نادرست می‌کنند. در وجود آن بزرگوار از اینگونه خصال نشانی وجود نداشت.

۴- **۵-نماز جماعت**: ایشان از معدود عالمان معاصر بودند که بیش از ۴۰ سال سه وعده اقامه نماز جماعت داشتند؛ صبح و مغرب در حرم مطهر حضرت معصومه(ع) و ظهر در مدرسه فیضیه.

۵- **۵-با بیند ی نوافل**: ایشان مقید به خواندن همه نوافل یومیه بودند. از معدود کسانی بودند که نوافل شانزده گانه ظهر و عصر را - که معمولاً امامان جماعت موفق به خواندن آن نیستند- با سرعت و دقت می‌خواندند. سنت اگر از سوی عالمان بزرگ اقامه نشود، از دیگران چه انتظاری است؟! در روایات اهل بیت (ع)، نسبت به خواندن نوافل یومیه تأکید فراوانی شده و حتی در صورت فوت، نسبت به قضای آن سفارش شده است.

۶- **۵-زیارت قبور**: آن بزرگوار در زیارت قبور مؤمنین و علما مقید بودند که طبق دستورالعملی که در روایت معتبر آمده است، هفت مرتبه روی قبر متوفی دست می‌گذاشتند و هفت مرتبه سوره مبارک قدر را تلاوت می‌کردند تا به تعبیر روایت هم زائر و هم متوفی مورد مغفرت قرار گیرد.

۶- **۶-از سلوک اجتماعی/سیاسی** مخاطبان اصلی و غالبی مرحوم آیت‌الله شبیری، نخبگان حوزوی و احیاناً دانشگاهی بودند، با این حال ایشان خود را هرگز از عموم جامعه جدا نکردند و آنچه از دستشان برمی‌آمد، برای مردم انجام می‌دادند. از اقامه سه وعده نماز جماعت برای همه اشراجم عقد ازدواج، استخاره و پاسخ به سؤالات شرعی و اخلاقی و احیاناً مشاورات خانوادگی- تحصیلی از جمله اموری بود که مرتباً به آن ملزم بودند. مجلس عمومی منظمی داشتند که در غروب هر روز بر گزار می‌شد و در سال‌های اخیر به شب‌ها انتقال پیدا کرده بود و هر کس که تمایل به دیدن ایشان داشت، می‌توانست در آن شرکت کند. درباره این جلسه عمومی و علمی و نقش آن در انتقال فرهنگ روحانیت اصیل شیعه به نسل‌های دیگر، باید مستقل در جای دیگر سخن بگویم. به محفل شریف ایشان، روی هیچ‌کس نبسته نبود؛ با طیف‌های مختلف علما و سیاستمداران معاصر ارتباط داشتند و افسرد با تفکرات و سلاقی فکری مختلف به منزلت ایشان رفت‌وآمد می‌کرد. اگر فهرستی از هم میباحثان و دوستان ایشان را نگاه کنیم، انواع طیف‌ها با تفاوت‌های فکری مختلف حضور دارند که ایشان با همه آنها تبادل رأی و بحث داشتند. افرادی در جریان‌های سیاسی و حوادث روزگار، گاهی آسیب دیده بودند و به ایشان مراجعه می‌کردند؛ ایشان تاحد مقدور برای حل مشکلات تلاش می‌کردند. آیت‌الله شبیری معتقد بودند اعتبار و آبرویی که خداوند عطا کرده، باید برای رفع حوائج مؤمنین و انسان‌ها خرج شود و از همین رو، گاهی و به جهات انسانی مباحثی گری می‌کردند. پرهیز از اظهار نظر و دخالت در اموری که تخصص و تجربه نداشتند، یکی ویژگی‌های مرحوم استاد بود که موارد متعددی برای آن می‌توان بر شمر. از همین رو غالباً در دیدار با اهالی سیاست و مسئولان کشور آنها را به رعایت حال مردم و کاهش فشار اقتصادی بر آنها و اقامه مسلمات دین و مذهب توصیه می‌کردند و چیز بیشتری نمی‌گفتند. در پایان از خداوند متعال درخواست می‌کنیم روح این عالم بزرگوار و مرجع متقی را غریق رحمت واسعه خود بفرماید و به همه ما توفیق درک، فهم و عمل به کتاب و سنت عنایت فرماید. و الحمدلله رب‌العالمین.

یکی از ویژگی‌های آیت‌الله شبیری زنجانی که ناشی از صفت تواضع و فروتنی آن بزرگ قلمداد می‌شود، در دسترس بودن وی بود. هر کس که با ایشان کاری داشت، به راحتی می‌توانست آن مرجع والا را بیابد و با او گفت‌وگو کند. حاجب و دم و دستگاهی برای خود مردم عادی و طلاب مبتدی از هر سطحی که بودند، با دقت گوش می‌دادند و تلاش می‌کردند تا راهنمایی کنند

مدرسین حوزه علمیه قم آغاز شد و احتمالاً بعد از رحلت مرحوم آیت‌الله العظمی خونی، مراجعات تقلیدی به ایشان شروع شده باشد. ایشان از ابتدا تا انتها هیچ‌گونه اهمتمی به نشر مرجعیت خود نداشتند و علت گسترش نیافتن مرجعیشان در درجه اول، ویژگی‌های شخصیتی خود ایشان بود. برای ایشان کثرت مقلدان و استفتائات اهمیتی نداشت، بلکه بیشتر به جنبه تعلیمی، تدریس و تحقیق اهمیت می‌دادند و مرجعیت را امری می‌دانستند که پیش آمده و به عنوان وظیفه بر دوش ایشان گذاشته شده است. رساله

عملیه ایشان، یک جلد و ناقص بود و سال‌ها طول کشید تا مباحث جلد دوم آن در شورای استفتائات و جلسات خاص بحث و بررسی و سپس ادغام شد. مرجعیت و افتاء ایشان از سال ۱۳۲۳ آغاز و تا ۱۴۰۵ (حدود ۳۲ سال) استمرار داشت. میراث خوبی از استفتائات ایشان به یادگار مانده که بخشی چاپ شده و امید است که تکمیل و عرضه شود. ایشان در پرتو این مرجعیت و وجوهاتی که به ایشان می‌رسید، مدرسه و مرکز فقهی امام محمد باقر (ع) را اداره می‌کردند.

۴- آثار

آیت‌الله شبیری اگر چه کمتر اهل نگارش کتاب مستقل و مقاله بودند، لکن بر آثار زیادی حاشیه زده و اظهارنظر کرده‌اند. خوشبختانه در ده دهه اخیر عمر مبارک ایشان، به همت مرکز فقهی آن بزرگوار و مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه، آثار خوبی براساس نظرات معظم‌له تدوین و منتشر شده است که به برخی اشاره می‌شود:

- توضیح المسائل

- المسائل الشرعیه(رساله عربی ایشان)

- استفتائات(ج)

- مناسک حج(عربی/فارسی)

- احکام کاربردی

- کتاب نکاح(۱۲ جلد تا کنون:تقریرات درس)

- کتاب اجاره(جزوات درسی)

- کتاب صوم(جزوات درسی)

- کتاب خمس(جزوات درسی)

- کتاب بیع(جزوات درسی)

- **تصحیحات**:

۱- تصحیح کتاب شریف کافی

۲- تصحیح تهذیب الاحکام

۳- تصحیح کتاب المحاسن برقی

- **تعلیقات**:

حضرت استاد بر کتاب‌های زیادی حاشیه زده‌اند که بخشی از آنها منتشرشده و بخشی نیز مخطوط است. هر یک از مجلدات مجموعه چهار جلدی «جرع‌های از دریا» با حواشی ایشان بر کتب عربی و فارسی آغاز می‌شود. غالب این آثار مربوط به تاریخ و تراجم است. اسامی برخی از آنها چنین است: - تعلیقات بر رساله «الوتر ثلاث» اثر مرحوم آیت‌الله سیدمهدی روحانی - تعلیقات بر الاجازه الکبیره اثر علامه سیدحسن صدر

- تعلیقات بر طبقات الاجازات بالروایات اثر علامه سیدحسن صدر - حواشی بر نقاء البشر اثر شیخ آقا بزرگ تهرانی - حواشی بر خاتمه مستدرک الوسائل اثر حاجی نوری

- حاشیه بر المجدی فی انساب الطالبین اثر سیدشرف علوی عمری

- تعلیقات بر آشنای حق(زندگینامه و افکار آقا محمد بیدآبادی) اثر شیخ علی صدراپی خونی

- حواشی بر کتاب العروه الوثقی (مخطوط)

۵- سلوک اخلاقی و معنوی:

در زمینه ویژگی‌های اخلاقی مرحوم آیت‌الله شبیری زنجانی سخن بسیار می‌توان گفت. با اینکه به صورت رسمی استاد اخلاق حوزه نبودند و پرهیز داشتند که در مسند ارشاد و اخلاق قرار بگیرند، اما کمالات اخلاقی زیادی در خود جمع کرده بودند و معاشرت با ایشان به صورت طبیعی شرکت در درس اخلاق بود. در این مجال محدود به‌سعه چند ویژگی اشاره می‌کنم:

شماره ۲۲۲۶ | روزنامه جوان |